

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-3-79-70>

УДК 316.628

Багрій В.В., Титла І.М.

Львівський державний університет внутрішніх справ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ І МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті теоретично проаналізовано поняття мотиваційної сфери та розглянуто мотиваційну сферу в розрізі соціального статусу. Термін «мотивація» являє собою більш широке поняття, ніж термін «мотив». Слово «мотивація» використовується в сучасній психології у двоякому сенсі: воно визначає систему чинників, що детермінують поведінку (сюди входять, зокрема, потреби, мотиви, цілі, наміри, прагнення тощо), та характеристику процесу, що стимулює і підтримує поведінкову активність на певному рівні. З'ясовано основні концепції, складові, параметри та властивості мотиваційної сфери особистості. Було з'ясовано особливості формування мотиваційної сфери особистості в розрізі соціальних статусів. На підставі всебічного теоретико-методологічного аналізу літератури визначено взаємозв'язок соціального статусу і мотиваційної сфери особистості.

Ключові слова: мотивація, мотив, особистість, соціальний статус.

Bahriy Victoria, Tytla Ivanna
Lviv State University of Internal Affairs

THE RELATIONSHIP OF SOCIAL STATUS AND THE MOTIVATIONAL SPHERE OF THE PERSON

Summary. The concept of the motivational sphere is theoretically analyzed in the article and the motivational sphere in terms of social status is considered. A term «motivation» shows a more wide concept, than term «reason». A word «motivation» is used in modern psychology in dual sense: it determines the system of factors, that determine behavior (necessities, reasons, aims, intentions, enter here, in particular, aspiration and others like that), and description of process that stimulates and supports behavioral activity at certain level. The basic concepts, constituents, parameters and properties of the motivational sphere of the personality are clarified. Also the peculiarities of forming the motivational sphere of personality in terms of social status were found out. On the basis of a comprehensive theoretical and methodological analysis of the literature, the relationship between social status and the motivational sphere of the individual is determined. After all, motives are the main driving force behind human behavior and therefore the main stimulant for personal development. Social statuses of man enter to the structure of motivational sphere of man, and determined as general reference-points personalities, her idea about the ideal parameters of existence. The driving force behind motivation is needs – different types of «shortages» (needs) or the excess of something that the individual feels in a certain amount of time. When needed, one becomes more receptive to motivation. «Needs drive activity and are managed by the entity». In accordance with professional statuses, reached to in conclusion that personality in the process of socialization arrives at the certain degree of completeness at an achievement the individual of social maturity that is characterized by the receipt of personality of integral social status of activity, managed role-play the structure of society. Stimulating the identification processes sent to identifying of man with a group, it is possible to develop meaningful reasons publicly. Authentication is the mechanism of development of corresponding motivation.

Keywords: motivation, motive, personality, social status.

Постановка проблеми. Ефективна соціальна взаємодія з людиною можливо лише за умови врахування особливостей його мотивації, особливо добре простежується дана залежність у тих сферах діяльності, де об'єктом праці є сама людина і в чому результат такої діяльності – високорозвинена психологічно здорова особистість. Це такі професії як педагог, лікар, керівник, соціальний працівник, продавець тощо. Люди вищезазначених професій, як правило, роблять визначальний вплив на формування мотиваційної сфери людини і від їхньої праці багато в чому залежить, яке суспільство ми маємо в сучасній державі.

Тому справедливо припустити, що такі професії можуть займати люди високоосвічені, психологічно грамотні, що характеризуються широкою і гнучкою мотиваційною сферою і відповідним со-

ціальним статусом. Так само особливу увагу слід приділити психологічному здоров'ю і комфорту жінки, так як в основному вищезазначені професії є більшою мірою, долею саме жіночого життєвого шляху – особливо материнство і виховання дітей. І те, як у жінки вибудувалась ієрархія мотивів і цінностей зумовлюватиме основну спрямованість у методах і способах виховання.

Цілеспрямоване формування мотиваційної сфери особистості – це по суті, формування самої особистості, тобто, в основному педагогічне завдання по вихованню моральності, формуванню інтересів, звичок, поглядів, цінностей тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Слід зазначити, що мотиваційна сфера особистості була предметом уваги багатьох дослідників. Зокрема, як вітчизняні (М. Заброцький, С. Занюк, Г. Костюк, С. Максименко, М. Яницький та ін.)

так і зарубіжні психологи (Дж. Аткінсон, У. Барбуто, К. Клакхон, М. Рокіч та ін.) мають напрацювання в галузі теоретичних основ мотивації, загальних уявлень про її механізми (М. Алексеева, В. Моргун, С. Москвичов та ін.), досліджено взаємозв'язок мотивації з пізнавальними процесами (Т. Баларич, І. Меліхова та ін.), різними видами діяльності (М. Гусаренко, В. Шуба та ін.), а також вплив мотивації на ефективність освоєння знань (В. Мерлін, М. Матюхіна, Л. Фрідман та ін.). Мотиваційній сфері навчання приділяли велику увагу в психологічній і педагогічній літературі (М. Алексеева, Л. Божович, О. Ковальов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, В. Мерлін, С. Рубінштейн, І. Синиця, В. Сухомлинський та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У даній роботі ми звернули увагу на взаємодію соціальних статусів в різних сферах, а саме: великі вчені, офіцери МВС, домогосподарки та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення особливостей формування мотиваційної сфери особистості з різними соціальними статусами.

Виклад основного матеріалу. Тракткування мотивації й мотиваційної сфери в науковій літературі мають варіативний характер. Так представники наукового менеджменту розуміють під цим явищем:

- позицію індивіда, яка виявляється в конкретній ситуації. Виділяють основні її напрямки: мотивація досягнень; мотивація належності до групи; мотивація компетентності; мотивація влади (Дж.В. Ньютр, К. Девіс);

- процес такої орієнтації спонукальних стимулів працівника, при якій він прагне до досягнення цілей організації (К. Кіллен);

- форму практичної реалізації потреб і можливостей і засіб вирішення протиріч між суб'єктами й об'єктами управління (О.С. Виханський, А.И. Наумов);

- прагнення працівника задовольнити свої потреби (отримати певні блага за допомогою трудової діяльності (В.В. Травін, В.А. Дятлів) тощо [6].

Поняття «мотивація» є похідним від поняття «мотив», і причиною невизначеності змісту категорії мотивації, насамперед, є невизначеність наукового статусу категорії «мотив», а також його співвідношення з іншими психічними регуляторами – потребами, інтересами, стимулами, установками, позиціями, диспозиціями, ціннісними орієнтаціями, відносинами особистості тощо. Найчастіше мотив трактується як причина, спонукаюча до дії (С.Л. Рубінштейн, А.В. Петровський).

Рушійною силою мотивації є потреби – різні види «нехватки» (нужди) або надлишку чогонебудь, що відчуває індивід в певний проміжок часу. При наявності потреби, людина стає більш сприйнятливою до мотивації. «Потреби спонукують діяльність і управляють нею з боку суб'єкта».

Багаторівневість людської психіки, множинність взаємодії людини з навколишнім середовищем є джерелами різноманітності підходів до розуміння сутності потреб: від біологічної трактовки до космогонічної (за В.А. Семиченко):

- як нужда що виникає на рівні всього організму в об'єктивних умовах, предметах, без яких неможливе існування й розвиток (С.Л. Рубінштейн, В.І. Ковальов, Л.І. Божович та ін.). Тобто

як первинний неусвідомлений акт детермінації активності, акт первинного реагування на стан внутрішнього (матеріального) середовища;

- як предмет задоволення нужди (О.М. Леонтьєв, К. Обухівський та ін.). Вчені звернули увагу на те, що поза предметом, який має задовольняти певну нужду, перетворення цієї нужди в потребу не відбувається. Звідси треба вважати потребою не тільки образ предмету, що його породжує, а й сам предмет. О.М. Леонтьєв зазначав, що до свого першого задоволення потреба ще «не знає» свого предмета, він має ще бути визначеним;

- як необхідність в засобах для обслуговування нужди. Людина не завжди хоче того, що їй необхідно (ліки), іноді хоче те, що їй шкідливо (курити), робить щось керуючись не актуальною нуждою, а «про запас» на майбутнє. Тобто людина виконує певну, закладену в неї природою, конкретним середовищем програму життєдіяльності (Б.І. Додонов, В.А. Василенко та ін.);

- як відносини між суб'єктом і навколишнім світом, форми діяльності в яких вона реалізується (Д.А. Леонтьєв, М.С. Каган та ін.). При порушенні відносин людини і навколишнього середовища виникають протиріччя, для ліквідації яких людина виставляє певні вимоги (запроси). Об'єкти навколишнього середовища, що мають потенційні можливості задовольнити ці вимоги, стають цінностями;

- як порушення стабільності (Д.А. МакКлелланд, В.Л. Оссовський та ін.). Потреба є відгук організму (психіки) на порушення певної рівноваги; – як стан (зміна станів). Потреба є динамічний стан, який виникає у людини при здійсненні будь якого задуму чи дії. Оскільки всяка потреба спрямована на задоволення, то процес задоволення потреби полягає в розрядці динамічної напруги. Відтак, потреба – це деяка напружена система, що стимулює людину і спрямована на розрядку (К. Левін та ін.);

- як системна реакція людини на зовнішні та внутрішні зміни, що зачіпає (за Є.П. Ільїним): різні рівні відображення – від фізіологічного до особистісного та суб'єктивного; різні джерела детермінації – від біологічно (генетично) зумовлених до соціально-культурних; різні механізми – як специфічні, так і не специфічні; різні фактори – і внутрішні, і зовнішні [5].

У науковій літературі до сьогодні налічується чимало детальних класифікацій потреб, однак жодна з них не одержала досить широкого поширення. Але не зважаючи на це, загальноприйнятим у вітчизняній психологічній науці є те, що потреби представлені двома основними категоріями: ті, що властиві людині як природному організму (повітря, вода, їжа тощо); та ті, що властиві лише людській особистості. Відповідно до класифікації О.М. Леонтьєва, це потреби першого роду – нижчі або природні, та потреби другого роду – вищі (соціальні).

Зміст і способи задоволення потреб будь-якої особистості об'єктивно обумовлені конкретно-історичними особливостями даного суспільства: рівнем розвитку продуктивних сил і характером сформованих виробничих відносин, особливостями культури відповідного суспільства в цілому, а також окремих соціальних груп (як більших, так і малих), до яких належить особистість.

Як вірно зауважує Є.П. Ільїн, прийняття різними авторами за мотив різних психологічних феноменів призводить одних до песимізму і відмови вивчати мотиви як психологічне явище, а інших – до вибору найбільш зручної для тієї чи іншої наукової дисципліни трактування мотиву [2].

Є.П. Ільїн запропонував концепцію, щодо вирішення питання про сутність мотиву, як підстави та спонукача активності людини можливо лише при об'єднанні існуючих поглядів в єдиній і несуперечливій концепції. І не випадково в останні роки все більш виразно викристалізується думка, що детермінація поведінки і діяльності обумовлюється не просто розрізненими чинниками, а їх сукупністю, кожен з яких виконує в цілісному процесі детермінації свої певні функції. Звідси і мотив правомірно розглядати як складне інтегральне (системне) психологічне утворення [2].

Згідно теорії Є.П. Ільїна до структури мотиву входять потребний, цільовий блок та внутрішній фільтр [2].

Образ створеного мотиву закладається людиною в пам'ять і зберігається не тільки в момент здійснення дії або діяльності але і після їх завершення. Так само слід зазначити, що до складу мотиву можуть входити два або три компоненти з одного блоку, один з яких грає головну роль, а інші – супутню, підпорядковану. Такі ж стосунки між компонентами можуть складатися і в блоці «внутрішнього фільтра», і в цільовому блоці.

Сам процес мотивації можна розділити на екстринсивну (обумовлений зовнішніми умовами та обставинами) та інтринсивну (внутрішній, пов'язаний з особистісними диспозиціями: потребами, установками, інтересами, потягами, бажаннями), при якій дії і вчинки здійснюються «з доброї волі» людини – внутрішній локус контролю [1].

Мотивацію, таким чином, можна визначити як сукупність причин психологічного характеру, що пояснюють поведінку людини, її початок, спрямованість і активність. Тоді мотив – це те, що належить самому суб'єкту поведінки є його стійкою особистісною властивістю, зсередини спонукає до здійснення певних дій.

Поняття особистості тісно пов'язане з поняттям позиції співвідносними з ним поняттями соціальної ролі і соціального статусу. Сутність особистості виявляється при вивченні положення, позиції людини у взаєминах його з іншими людьми, розкривається в його життєвих цілях і які стоять за ними мотиви, у способах поведінки і засобах дії стосовно загальним своїм цілям і завданням.

Розглядаючи особливості вікових статусів особистості, слід зазначити, що у період 1-3 роки структура мотиваційної сфери дитини характеризується значною аморфністю, відсутністю стійкої ієрархії потреб, цінностей та мотивів, а у 3-7 роки формується цілеспрямована діяльність та ієрархія мотивів. Проявляється смислоутворююча функція мотивів, ідентифікація, почуття обов'язку. Формується індивідуальна мотиваційна сфера дитини.

Щодо вікового періоду 7-10 роки в цей період з'являються нові мотиви (потреби, інтереси, бажання) та відбувається перестановка в ієрархії мотиваційної сфери, посилюється роль внутрішнього фільтра, розвивається смислоорієнтована основа вчинку. З семи років у людини

формується потреби, пов'язані з ідентифікацією з певною соціальною групою (людиною). Ідентифікація – це спосіб усвідомлення приналежності до тієї чи іншої спільності. Через ідентифікацію діти приймають поведінку батьків, родичів, друзів, сусідів і т.д. і їх цінності, норми, зразки поведінки як свої власні. Ідентифікація означає внутрішнє засвоєння цінностей людьми і являє собою процес соціального навчання.

У 10-14 років формуються ідеали поведінки та закріплюються мотиви, що базуються та закріплюються на інтересах, цілях особистості.

Юнацький вік є процесом формування мотивів, а внутрішній фільтр відіграє провідну роль. Найважливішими є мотив розвитку та самореалізації.

Як показано американськими психологами, у літніх людей, що залишили трудову діяльність, відбувається зосередження інтересів на своєму внутрішньому світі, пропадає бажання брати участь у суспільному житті. Однак інтерес до ігрової діяльності (автори мають на увазі колекціонування, заняття непрофесійним живописом, що відносять до хобі) і особливо до навчання з віком не слабшає. Для більшості осіб похилого віку головним мотивом є «страх невдачі», яка в кінцевому підсумку призводить до пасивності і небажання змінювати існуючий стан. Однак в останні роки було виявлено, що у 70-80-річних людей з вищою освітою «мотив досягнення» виражений так само, як і у 20-річних студентів. Відмінності ж виявляються у спрямованості мотивації: молоді більш орієнтовані на зовнішню сторону діяльності, а літні – на змістовну [1].

Відповідно до професійних статусів, можна зробити висновок про те, що особистість в процесі соціалізації досягає певного ступеня завершеності при досягненні індивідом соціальної зрілості, що характеризується здобуттям особистості інтегрального соціального статусу діяльності, регульованої ролівою структурою суспільства.

Потреба виконувати певну роль актуалізується зовнішньою ситуацією, в якій людина опиняється в той чи інший відрізок часу. Так наприклад домашня ситуація актуалізує потреби, пов'язані з виконанням ролі батька, матері, господаря будинку або домогосподарки. Виробнича ситуація актуалізує потреби, пов'язані з професійними обов'язками. Можна сказати, що мотивацією даних дій є мотивація, зумовлена необхідністю. Необхідність додає особливе психологічне забарвлення поведінці людини, свідчить про її соціальну зрілість, про формування у неї почуття обов'язку [2].

Тому слід зауважити, що необхідність теж обумовлено потребами більш високого порядку. Це потреби в самоповазі, в повазі з боку інших людей в альтруїзмі і т.д. Вони пов'язані з тією соціальною роллю, яку людина приймає і виконує. Таким чином можна зробити висновок, що особливості формування мотиваційної сфери особистості зумовлюють її соціальні ролі.

Багато соціологів стверджують, що процес соціалізації продовжується протягом усього життя людини, і стверджують, що соціалізація дорослих відрізняється від соціалізації дітей декількома моментами соціалізація дорослих скоріше змінює зовнішню поведінку, у той час як соціалізація дітей формує ціннісні орієнтації [7].

Наприклад, Д. Пельц і Ф. Ендрюс (1973) спад продуктивності творчої діяльності вчених середнього рівня в інтервалі від 30 до 50 років пояснюють зміною в цей період структури їх інтересів. У них в ці роки збільшуються сімейні та батьківські обов'язки, з'являються і домінують потреби, пов'язані з сім'єю. У великих вчених виробнича роль в науковому колективі і відповідні їй інтереси домінують протягом всього життя, тому спад творчої продуктивності у них може спостерігатися, і то не завжди, лише в похилому віці. Згадані автори зазначають, що спад слабше виражений у тих науковців, які проявляють великий інтерес до своєї роботи [10].

Цікаві дані отримані В.А. Корчмарюк (1998), що вивчав мотивацію службово-бойової діяльності офіцерів МВС різного віку (правда, сам автор не пов'язав виявлені ним факти з віком обстежених, а провів аналіз за військовим званням, але очевидно, що старші офіцери і за віком значно старші). Якщо у молодших офіцерів головними цінностями були свобода, товариші, друзі, забезпечене життя, то у старших, поряд із професійною діяльністю, велике значення набували сімейне життя і здоров'я [11].

Таким чином людина не тільки вважає себе членом певної соціальної групи, не тільки отожднюється з нею, а й переймається її проблемами, інтересами, цілями. Особистість, яка спонукається до діяльності суспільно значимими мотивами, притаманні нормативність, відда-

ність групі, визнання і захист групових цінностей, прагнення реалізувати групові цілі.

Відповідальні люди, як правило, більш активні, відповідальніше виконують професійні обов'язки, більшою мірою переймаються справами своєї групи. Вони вважають, що від їхньої праці і зусиль залежить спільна справа. Стимулюючи ідентифікаційні процеси, спрямовані на ототожнення людини з групою, можна розвинути (або принаймні, актуалізувати) суспільно значущі мотиви. Ідентифікація є механізмом розвитку відповідної мотивації.

Актуалізація у суб'єкта діяльності цих мотивів здатна викликати його активність, стимулювати залучення до досягнення суспільно значущих цілей. [7].

Висновки і пропозиції. Результати теоретичного аналізу особливостей формування мотиваційної сфери та їхнього взаємозв'язку із соціальними статусами пов'язано із спонуканнями людини до певних дій відповідно до професійного статусу чи в рамках певного вікового періоду. Основними характеристиками мотиваційної сфери незалежно від соціального віку особистості є широта, гнучкість та ієрархізованість. Мотиваційна сфера особистості формується в онтогенезі, набуває основні свої властивості, а потім у процесі життєдіяльності індивіда лише якісно змінюється, відповідно до переважаючих домінуючих мотивів.

Пропозиціями дослідження є емпіричне дослідження особливостей прояву домінуючих мотивів у чоловіків та жінок у різні вікові періоди.

Список літератури:

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 397 с.
2. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 352 с.
3. Бибрих Р.Р. Из истории проблемы детерминизма в психологии мотивации. *Вестник МГУ. Серия 14. Психология*. 1978. № 2. С. 31–42.
4. Вилунас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. Москва : Мысль, 1990. 202 с.
5. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 507 с.
6. Квин В. Прикладная психология. Санкт-Петербург, 2000. 560 с.
7. Ковалев В.И. К проблеме мотивов. *Психологический журнал*. 1981. № 1. С. 58.
8. Леонтьев Д.А. Современная психология мотивации. Москва : Смысл, 2002. 343 с.
9. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 234 с.
10. Пельц Д., Эндриус Ф. Ученые в организациях: Об оптимальных условиях для исследований и разработок. Москва : Прогресс, 1973. 472 с.
11. Самарин Н.Ю., Корчмарюк В.А. Оперативно-розыскная психология. Санкт-Петербург : СПбУ МВД России, 2008. 471 с.
12. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения. Санкт-Петербург : Речь, 2001. 239 с.

References:

1. Abulkhanova-Slavskaya, K.A. (1980). *Deiatelnost y psykholohyia lychnosty* [Activity and personality psychology]. Moskva: Nauka, 397 p. (in Russian)
2. Burlachuk, L.F. (2003). *Psykhodyahnostyka* [Psychodiagnostics]. Sankt-Peterburg: Peter, 352 p. (in Russian)
3. Biebrich, R.R. (1978). Iz istoryy problemu deternynyzma v psykholohyy motyvatsyy [From the history of the problem of determinism in the psychology of motivation]. *Bulletin of Moscow State University. Vol. 14. Psychology*, no. 2, pp. 31–42. (in Russian)
4. Vilyunas, V.K. (1990). *Psykhologicheskiye mekhanyzmy motyvatsyy cheloveka* [Psychological mechanisms of human motivation]. Moskva: Myisl, 202 p. (in Russian)
5. Ilyin, E.P. (2002). *Motyvatsyya y motyvuy* [Motivation and motives]. Sankt-Peterburg: Peter, 507 p. (in Russian)
6. Quinn, V. (2000). *Prykladnaia psykholohyia* [Applied Psychology]. Sankt-Peterburg, 560 pp. (in Russian)
7. Kovalev V.I. (1981) *K probleme motyvov* [To the problem of motives]. *Psychological journal*, no. 1, 58 p. (in Russian)
8. Leontiev, D.A. (2002). *Sovremennaiia psykholohyia motyvatsyy* [Modern psychology of motivation]. Moskva: Smyisl, 343 p. (in Russian)
9. Maslow, A. (1999). *Motyvatsyya y lychnost* [Motivation and personality]. Sankt-Peterburg: Eurasia, 234 pp. (in Russian)
10. Peltz, D., & Andrews, F. (1973). *Uchenue v orhanyzatsyyakh: Ob optymal'nukh usloviyakh dlia yssledovaniy y razrabotok* [Scientists in organizations: On optimal conditions for research and development]. Moskva: Progress, 472 p. (in Russian)
11. Samarina, N.Y., & Korchmaryuk, V.A. (2008). *Operativno-rozysknaia psykholohyia* [Search operative psychology]. Sankt-Peterburg: SPb U Ministry of Internal Affairs of Russia, 471 p. (in Russian)
12. Hekhausen, H. (2001). *Psykhologhyia motyvatsyy dostyzenyia* [Psychology of achievement motivation]. Sankt-Peterburg: Rech, 239 p. (in Russian)